Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta

K1/2022 vp

Ihmisoikeusliiton lausunto tasa-arvovaltuutetun kertomuksesta eduskunnalle

Ihmisoikeusliitto kiittää mahdollisuudesta lausua asiasta työelämä- ja tasa-arvovaliokunnalle.

Yleistä

Tasa-arvovaltuutetun kertomus piirtää kuvan tasa-arvovaltuutetun laajasta ja monipuolisesta työkentästä tasa-arvolain valvomiseksi ja tasa-arvon edistämiseksi sekä sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän ehkäisemiseksi. Tähän työhön on syytä osoittaa riittävät voimavarat, jotta sekä syrjintään puuttuminen että valtuutetun edistämistoimet voivat olla tehokkaita tasa-arvolain ja tasa-arvovaltuutetusta annetun lain koko soveltamisalalla.

Tasa-arvon edistäminen ja sukupuolivaikutusten arviointi tulee ottaa huomioon kaikessa viranomaistoiminnassa, lainvalmistelussa ja poliittisessa päätöksenteossa. Niitä ei pidä jättää vain erillisen tasa-arvopolitiikan varaan. Tehokas tasa-arvon edistäminen edellyttää resursseja, järjestelmällistä seurantaa ja esimerkiksi viranomaisten koulutusta kaikilla hallinnonaloilla.

Sukupuolen moninaisuus on todellisuutta, joka ei vielä näy tasa-arvopolitiikassa ja muussa politiikassa riittävän johdonmukaisesti. Tasa-arvopolitiikkaa ei tule tehdä kaksijakoisen sukupuolikäsityksen perusteella. Kaikessa tasa-arvoon vaikuttavassa politiikassa, mukaan lukien sukupuolivaikutusten arvioinnissa, tulee ottaa huomioon sukupuolen moninaisuus.

Sukupuoli ei ole irrallaan muista ihmisen ominaisuuksista. Yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen sekä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumiseen vaikuttavat yhtä aikaa sukupuolen lisäksi monet tekijät, kuten etnisyys, seksuaalinen suuntautuminen, toimintakyky, uskonto, kieli ja ikä. Tasa-arvopolitiikassa ja muussa politiikassa tulee ottaa huomioon nämä eri tekijät eli tasa-arvopolitiikan tulee olla intersektionaalista. Tähän liittyen tasa-arvotyössä tulee kiinnittää huomiota myös risteävään ja moniperustaiseen syrjintään.

Ympäri maailmaa tapahtuu parhaillaan voimakasta liikehdintää naisten oikeuksia, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksia sekä seksuaali- ja lisääntymisoikeuksia vastaan. Niin kutsuttu anti-gender-liikehdintä on erittäin haitallista ja vaarallista. Samaa liikehdintää on havaittavissa myös Suomessa. Suomen tulee toimia sekä kotimaassa että kansainvälisillä foorumeilla aktiivisesti sukupuolten tasa-arvon, naisten oikeuksien, sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden tunnustamisen ja kaikkien ihmisten seksuaalioikeuksien puolesta.

Tasa-arvolaki ja sen valvonta, oikeuksiin pääsy sekä yhdenvertaisuuslainsäädännön kokonaisuus

Ihmisoikeusliitto katsoo, että syrjinnän uhrien oikeussuojaa tulee vahvistaa ja yhdenmukaistaa yhdenvertaisuuslainsäädännössä kaikkien syrjintäperusteiden osalta. Tämä tarkoittaa muun muassa näitä asioita:

- syrjintää kokeneelle on annettava oikeus tehdä kantelu yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakuntaan tasa-arvolain perusteella vastaavasti kuin yhdenvertaisuuslain perusteella jo on
- yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalle on annettava toimivalta määrätä syrjinnän uhrille annettavasta hyvityksestä
- yhdenvertaisuusvaltuutetulle on annettava toimivalta tutkia ja ottaa kantaa yksittäisiin työelämän syrjintätapauksiin
- yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalle on annettava toimivalta käsitellä työelämän syrjintätapauksia kaikkien syrjintäperusteiden osalta.

Syrjinnän aliraportointi on merkittävä ongelma. Ihmisoikeusliiton käsitys on, että erityisesti sukupuoli-identiteettiin, sukupuolen ilmaisuun ja kehon sukupuolipiirteisiin perustuvaa syrjintää jää paljon piiloon. Tähän on monia syitä. Syrjintää kokeneet eivät välttämättä luota siihen, että ilmoitus syrjinnästä johtaa itselle suotuisaan lopputulokseen. Esimerkiksi rahallisen tai muun konkreettisen hyvityksen saaminen syrjinnästä onkin nykyisten mekanismien puitteissa harvinaista. Aliraportointiin voi vaikuttaa myös pelko siitä, että syrjinnästä ilmoittaminen johtaa oman identiteetin tulemiseen laajemman piirin tietoisuuteen.

Ihmisoikeusliitto katsoo, että sukupuolivähemmistöjen kokeman syrjinnän ehkäisyyn, sitä koskevan aliraportoinnin vähentämiseen ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksiin pääsyn parantamiseen tulisi kohdistaa nykyistä enemmän resursseja tasa-arvovaltuutetun työssä.

Tasa-arvolakiin sisältyviä edistämisvelvoitteita on syytä vahvistaa siten, että viranomaisille ja varhaiskasvatuksen yksiköille asetetaan eksplisiittinen velvoite laatia tasa-arvosuunnitelma. Viranomaisten, koulutuksen järjestäjien, oppilaitosten, varhaiskasvatuksen yksiköiden ja työnantajien edistämisvelvoitteiden valvontaan tarvitaan nykyistä enemmän resursseja.

Risteävä syrjintä

Sukupuoleen perustuva syrjintä yhdistyy usein muuhun syrjintään, joka kohdistuu tyypillisesti johonkin vähemmistöasemaan. Ihminen voi joutua syrjityksi esimerkiksi yhtä aikaa sekä miessukupuolen että uskontonsa vuoksi. Ihmisoikeusliitto katsoo tasa-arvovaltuutetun tavoin, että risteävään syrjintään liittyvät oikeussuojakeinot ovat tällä hetkellä riittämättömät. Yhdenvertaisuuslainsäädäntöä tulee uudistaa tältä osin muun muassa siten, että myös tasa-arvovaltuutetulla olisi toimivalta käsitellä risteävää syrjintää.

Häirintä

Seksuaalinen ja sukupuoleen perustuva häirintä ovat merkittäviä tasa-arvo-ongelmia suomalaisessa yhteiskunnassa. Häirintää kokeneiden käytössä olevia oikeussuojakeinoja ja niiden toimeenpanoa tulee vahvistaa kaikkien syrjintäperusteiden ja kaikkien relevanttien lakien osalta. Häirinnän ehkäiseminen on koko yhteiskuntaa koskeva, laaja asia, jonka ytimessä on suostumukseen ja itsemääräämisoikeuteen perustuva seksuaalikasvatus ja muu ihmisoikeuskasvatus varhaiskasvatuksesta ja perusopetuksesta alkaen.

Sukupuolittunut väkivalta

Naisiin kohdistuva ja muu sukupuolittunut väkivalta on Suomessa vakava ja pitkäaikainen yhteiskunnallinen ongelma sekä ihmisoikeusloukkaus. Suomi on saanut lukuisia huomautuksia eri sopimusvalvontaelimiltä riittämättömästä puuttumisesta tähän ongelmaan. Naisiin kohdistuva väkivalta linkittyy vahvasti sukupuolten väliseen rakenteelliseen epätasa-arvoon.

Viime vuosina Suomi on vahvistanut naisiin kohdistuvan väkivallan torjumista monin tavoin, kuten julkaisemalla Naisiin kohdistuvan väkivallan torjuntaohjelman (2020-2023) ja toisen Istanbulin sopimuksen toimeenpanosuunnitelman (2022-2025). Näihin sisältyvien toimenpiteiden toteuttamiseen on varattava riittävät resurssit. Lisäksi Istanbulin sopimuksen velvoitteet on toimeenpantava täysimääräisesti ja kestävästi. Suomi ei tällä hetkellä toteuta sopimuksen velvoitteita esimerkiksi pakkoavioliittoihin liittyvän lainsäädännön osalta.

Sukupuolittuneen väkivallan uhreille tarjottavien palveluiden saavutettavuutta vammaisille henkilöille on kehitettävä nykyisestä ja turvakotien on oltava esteettömiä. Turvakotipaikkojen määrää on edelleen kasvatettava kohti Euroopan neuvoston suosittelemaa minimitasoa sekä varmistettava riittävät ja saavutettavat turvakotipalvelut myös Pohjois-Suomessa.

Uhrien tukipalveluissa ja niissä toimivien ammattilaisten sekä väkivaltatyötä tekevien viranomaisten osaamisessa on syytä huomioida intersektionaalisuus. Tämä tarkoittaa esimerkiksi antirasistista koulutusta sekä ammattilaisten osaamisen lisäämistä sukupuolen ja seksuaalisten suuntautumisen moninaisuudesta. Väkivaltatyötä tekevät ammattilaisten ja viranomaisten ymmärrystä sukupuolittuneen väkivallan eri muodoista, kuten nk. kunniaan liittyvästä väkivallasta, sekä sukupuolittuneeseen väkivaltaan puuttumisesta tulee lisätä.

Vastaperustetun, yhdenvertaisuusvaltuutetun yhteydessä toimivan naisiin kohdistuvan väkivallan vastaisen raportoijan työhön on syytä osoittaa nykyistä enemmän resursseja, jotta raportoija voi hoitaa laajaa työnkuvaansa tehokkaasti ja vaikuttavasti.

Translaki

Ihmisoikeusliiton mukaan sukupuolen vahvistamista koskeva laki eli translaki tulee pikimmiten uudistaa itsemääräämisoikeuteen perustuvaksi. Sukupuolen juridinen vahvistaminen tulee tehdä mahdolliseksi myös alle 18-vuotiaille.

Nykyisen translain asettamat ehdot juridisen sukupuolen vahvistamiselle loukkaavat perus- ja ihmisoikeuksia usealla tavalla. Lain uudistaminen on kiireellistä ja välttämätöntä. Uudistamista edellyttävät myös useat kansainväliset ihmisoikeuselimet joko suoraan Suomelle annetuissa suosituksissa tai Suomea sitovissa ratkaisuissaan. Myös kansalliset ihmisoikeuselimet ovat jo vuosia vaatineet translain uudistamista ihmisoikeudet toteuttavaksi.

Lakiuudistuksella tulee toteuttaa täysimääräisesti henkilön itsemääräämisoikeus sukupuoleensa. Luonnos hallituksen esitykseksi edistää tätä jossain määrin ja parantaa siten sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeuksia, mutta ei valitettavasti kuitenkaan toteuta itsemääräämisoikeutta.

Uudistuksella erotetaan sukupuolen juridinen vahvistaminen lääketieteellisestä hoitojärjestelmästä. Tämä on erittäin kannatettavaa. Nykyisen lain ehdot lisääntymiskyvyttömyydestä, diagnoosista ja niin kutsutusta tosielämän kokeesta loukkaavat perus- ja ihmisoikeuksia, kuten oikeutta yksityis- ja perhe-elämän suojaan ja oikeutta olla joutumatta kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun kohteeksi. Lisäksi nykyisen lain terminologia, jossa puhutaan ”vastakkaisesta sukupuolesta”, on vanhentunutta.

Sukupuolen vahvistamisen prosessin tulee olla nopea ja saavutettava. Nykyiset ehdot sukupuolen vahvistamiselle viivyttävät sukupuolen vahvistamisen prosessia tarpeettomasti jopa vuosia. Tämä altistaa sukupuolensa vahvistavat henkilöt syrjinnälle ja väärinsukupuolittamisesta johtuvalle ahdistukselle. Lisäksi hoitojärjestelmän kytkeminen hallinnollisen prosessin tarpeisiin on antanut hoitoyksiköille valtaa päättää ihmisten elämään ratkaisevasti vaikuttavista asioista tavalla, joka ei ole hoitoyksiköiden tehtävien ja lääketieteen etiikan mukaista.

Hallituksen esitysluonnoksen mukaan sukupuolen juridisen vahvistamisen ehtona olisi jatkossakin 18 vuoden ikä. Tämä ehdotus on erittäin ongelmallinen. Ratkaisua ei perustella esitysluonnoksessa. Päinvastoin esitysluonnoksesta ja valmistelun yhteydessä toteutetusta, lapsen oikeuksia koskevasta selvityksestä käy ilmi, että kategorinen 18 vuoden ikäraja loukkaa lapsen oikeuksia. Juridisen sukupuolen vahvistaminen on tehtävä mahdolliseksi myös alle 18-vuotiaille. Sukupuoliristiriitaa kokevat lapset ja nuoret ovat erittäin haavoittuva ryhmä, jonka elämänlaatua ja hyvinvointia mahdollisuus oikeisiin henkilöpapereihin vahvistaisi merkittävästi. Se, että alaikäisen ei ole mahdollista vahvistaa juridista sukupuoltaan, loukkaa lapsen itsemääräämisoikeutta ja altistaa translapset ja -nuoret jatkuvalle väärinsukupuolittamiselle ja syrjinnälle.

Intersukupuolisten lasten oikeudet

Tasa-arvovaltuutettu suosittelee, että intersukupuolisiin lapsiin kohdistuvista kiireettömistä lääketieteellisistä toimenpiteistä pidättäydytään, kunnes lapsi voi antaa suostumuksensa, ja että asiasta säädetään laintasoisesti. Myös hallitusohjelman mukaan intersukupuolisen lapsen kehon sukupuolipiirteisiin kohdistuvat ei-välttämättömät toimenpiteet kiellettäisiin. Asiaa on käsitelty translakiuudistusta valmistelleessa työryhmässä ja siihen viitataan hallituksen esitysluonnoksessa, mutta hallituksen esitysluonnokseen ei sisälly sitä koskevia pykäläehdotuksia. Ihmisoikeusliitto kannattaa tasa-arvovaltuutetun suositusta ja pitää erittäin tärkeänä, että intersukupuolisten lasten oikeus keholliseen koskemattomuuteen ja itsemääräämiseen turvataan lainsäädännöllä pikimmiten.

Sukupuolitetut tilat

Tasa-arvovaltuutettu esittää kertomuksessaan, että tulisi säätää laintasoisesti siitä, miten juridinen sukupuoli huomioidaan sukupuolitetuissa tiloissa. Ihmisoikeusliitto suhtautuu suositukseen varauksella. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvia henkilöitä tulee lähtökohtaisesti kohdella sen sukupuolen mukaisesti, johon he ilmoittavat kuuluvansa. Juridisen sukupuolensa vahvistanutta henkilöä tulisi lähtökohtaisesti kohdella juridisen sukupuolensa mukaisesti, myös sukupuolitetuissa tiloissa. Vaarana on, että laintasoisesti aletaan luoda järjestelmää, jolla institutionalisoitaisiin sukupuolivähemmistöihin kuuluviin ihmisiin kohdistuvaa syrjintää. Mahdollisen laintasoisen kirjauksen tulisikin ehdottomasti toimia sukupuolivähemmistöjen suojana ja vahvistaa sitä normia, että kukin henkilö itse määrittelee sukupuolensa ja sen, mitä sukupuolitettuja tiloja hän käyttää. Sukupuolitettujen tilojen osalta on otettava huomioon myös muunsukupuoliset ja sukupuolettomat henkilöt.

Lainsäädännön sukupuolittaminen ja väestötietojärjestelmän sukupuolimerkintä

Yleisesti ottaen juridiseen sukupuoleen sidottua lainsäädäntöä tulee pyrkiä muuttamaan sukupuolineutraaliksi. Sukupuolitettu lainsäädäntö perustuu pääsääntöisesti stereotyyppiseen ajatteluun sukupuolen merkityksestä ja asettaa ihmiset sukupuolen mukaan perusteettomasti eri asemaan. Lisäksi sukupuolitettu lainsäädäntö aiheuttaa sukupuolivähemmistöihin kuuluville tarpeetonta kärsimystä esimerkiksi pakottamalla muunsukupuoliset tai sukupuolettomat ihmiset ja sellaiset transsukupuoliset henkilöt, jotka eivät ole vahvistaneet sukupuoltaan juridisesti, väärän sukupuolen mukaiseen kategoriaan.

Sukupuolineutraali ja perheiden moninaisuuden tunnustava vanhemmuuslainsäädäntö tukisi parhaiten sekä kaikkien sukupuolivähemmistöjen, mukaan lukien muunsukupuolisten ja sukupuolettomien henkilöiden, yhdenvertaista vanhemmuutta että äitien ja isien tasa-arvoista vanhemmuutta myös niissä perheissä, joissa vanhempina ovat (cis-)isä ja äiti.

Väestötietojärjestelmän sukupuolimerkintä tulisi avata niin, että tulisi mahdolliseksi itsemääräämisoikeuteen perustuen merkitä sukupuolekseen muu kuin nainen tai mies.

Tasa-arvo opetuksessa ja varhaiskasvatuksessa

Ihmisoikeusliitto pitää hyvin tärkeinä tasa-arvovaltuutetun suosituksia opettajien ja varhaiskasvatuksen ammattilaisten tasa-arvo-osaamisen vahvistamisesta. Opetus- ja kasvatushenkilökunnan ihmisoikeusosaaminen kaiken kaikkiaan on erittäin keskeistä sekä tasa-arvon, yhdenvertaisuuden ja muiden lapsen oikeuksien toteutumiseksi opetuksessa ja varhaiskasvatuksessa että opetuksen ja kasvatusten sisältöjen välittämiseksi tasa-arvotietoisella tavalla.

Tasa-arvo- ja ihmisoikeussisältöjä tulisi vahvistaa sekä opettajankoulutuksessa että opettajien ja varhaiskasvattajien ammatillisessa täydennyskoulutuksessa. Näissä sisällöissä tulee olla kattavasti mukana sukupuolen moninaisuus sekä naisiin kohdistuva ja sukupuolittunut väkivalta.

Varhaiskasvatuksen tulee edistää kaikkien lasten tasa-arvoa ja toteuttaa sukupuolisensitiivistä kasvatusta. Tämän toteutuminen edellyttää tietoista ja systemaattista tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyötä ja siihen osoitettuja resursseja varhaiskasvattajien työn arjessa.

Lisätietoja:

Aija Salo, ihmisoikeuksien asiantuntija, Ihmisoikeusliitto
aija.salo@ihmisoikeusliitto.fi, p. +358 44 742 0404

Johanna Latvala, sukupuolittuneen väkivallan vastaisen työn asiantuntija, Ihmisoikeusliitto
johanna.latvala@ihmisoikeusliitto.fi, p. +358 44 706 1447